

*Присята вельмишановній та любий
Лорі О'Коннор*

ОСТАННЯ НІЧ

**Історична драма в двох
картинах**

ДІЙОВІ ЛЮДЕ:

С т е п а н Б р а т к о в с ь к и й — підчаший львівський; молодий ще, але жовтий, худий і знеможений; оброслий бородою, посивівшою страхом. В арештанс'кім халаті; в'язень.

І н с т и г а т о р — тодішній осудник; остаркуватий, сивенький; жовчна і алобна фігура. Поляк.

С т о р о ж — добрячий, сердешний дід, з сивими навислими бровами, а від того й з суворим виразом.

Б у р г р а б я — замковий і тюремний комендант, середніх літ; поляк.

К с ь о н д з — худий і блідий.

О с т а п — товариш Степана; молодий.

Т а с я Б р а т к о в с ь к а — жінка Степанова; у сні вона удає і панину, і молодичку. У сні тільки вона жива, рум'яна, а так — змарніла, бліда.

М а т и С т е п а н а — тінь старої покійниці.

Г о л о с и х л о п ' я ч і, чоловічі і жіночі.

В а р т о в і.

Діється в місті Луцьку в 1702 році; за панування Польщі.

Картина 1

Середина тюремного покою. Направо від актора ліжко, соломою вкрите; наліво — широке і високе вікно з дрібними гратами, які в тилу, а самі шибки вікна чимсь замазані — прозорі лише верхні; просто — залязіні двері в кругленьким вікном посередині. Стіни в покої чорні, облупані; павутиння торочками висить по стелі. З меблів — стіл за ліжком і табурет під вікном. На столі — кухоль вони і окраєць хліба. Вечір. Сонце грас ще на верхніх шибках у вікні і по стелі; внизу сутінь.

ЯВА I

В'язень сам.

Степан Братковський (сидить на ліжку; ліва рука прикута йому до стіни ланцюгом; у правій він держить якийсь аркуш. Читає поволі).

«Належить він, ув'язаний при зброї,
Як зрадник злий, як бунтарів ватаг,
Тяжкій вині, а ще найтяжчій карі...»

(Говорить).

Обрехи й лжа! Не бунтарі ми, ні,
А вірні лиш сини свого народу!
Напасник — ти, наш вороже лихий!
Ти гвалтом край осуджуеш в неволю
І нападом катуеш рідний люд,
Ламаючи і право наше, й волю...
«При зброї був»! Та сонного взяли,
А Тасю ще... мою дружину любу...
Ох, і згадать... холоне в жилах кров...
Де ж, де вона? Невже закатували?

(Пауза).

I хижий гвалт зовуть іще судом?!
О моцарі, о двоязичні змії,

Ви мир кільцем гадючим обвели...
Де ж правда, де?!

(*Cinaс рукою; залізо в'їдається ще більше, до крові*).

Залізо в'їлось в рану,—
Так рви ж, шматуй нездатну руку сю,
Що й відплатить не зважилась катюзі!
Ай! А!!

(*Пауза*).

Ну, й кров... Коли ж останній час,
Коли кінець? Коли б вже швидше кара!
«Найтажча»? Ха! Тортурі приганя,
Щоб чули ми і смакували смертю!

(*Пауза*).

Все в голові змішалось, і думки
У цім льоху вільготнім розлетілись,
А серце — геть одубло... Тіло все
Скандзюбилось і нечутственним стало...
Минають дні і ночі у пітьмі,
І скільки їх пірнуло у безодню —
Не розберу: лист жовк, зривався з віт,
Іх паморозь вбирала в срібні шати,
І знов на них пишав розкішний цвіт...
А я сиджу... прикутий, стражду тілом...
А в серді — гад... і душу рве пудьга...
Хоч би зирнуть на жінку, на дитину!
Що з ними там? Де друзі, де брати?

(*Пауза*).

Але над все — людське поспільне горе,—
Ярмо і бич голоти!.. Тяжко! Ох,
Як боляче! Як душу шарпа туга!
Знать, відати, що море сліз, крові
Геть поняло наш гордий дух і волю,
Принижену до рабства,— й не здолать
Відпомстити, а гнить на ланцюзі тут!

(*Cinaс*).

Шматуй, кривав!.. Коли б вже правий суд...
Ха-ха-ха-ха!

Брякіт.

Ідуть?.. Сюди... До мене?!

ЯВА II

Ті ж, та інстигатор, комендант замковий, та стояж, та ще одна людина, яка ховається поза плечі.

Сторож відсовує насередину столик, подає інстигатору табурет і відходить до дверей; в руках у його ключі.

Інстигатор (*озирає в'язня, що встав; розкладає на столі папери; по паузі*).

Пан одібрав осудний лист?

Братковський (*поглядає спокійно, трохи згорда*).

Давно.

Інстигатор

У в'язня кров... Для чого ця жорстокість?

(*До коменданта*).

Зняти кайдани!

Сторож кидається, здіймає.

Братковський (*мовби до себе*).

Як, зняти? Щó то за знак?

Інстигатор

Сподіванка на милосердя зверхнє.

І я прийшов його оповістить:

А коли цан по широті відповідь
На запити мої подастъ, то вмить
З ції тюрми на світ він вийде вільним
В обіймища коханої сім'ї,
До вогнища...

Братковський (*зрушений*).

До кревних? Боже миць!

А чи живі ж жона і немовля?

Інстигатор

Живі, живі! Я випустив на волю.

Братковський

Жона... дитя... і воля! Ах, яка
Спокуса то!.. Мій пане... Бог відплате!
Тобі я все... Не скривджу словом...

Інстигатор

Так,

Я віру йму; ми будемо друзями...

Братковський

Друзями? Ех!.. що хоче пан?

Інстигатор

А ось:

Учинки злі, на котрих пана взято,
Ти візнаєш: несила їх зректись!

Братковський

І так, і ні! Помилки суть чималі.

(Показує на папір).

Тут зрадником зовусь я, бунтарем...
Хіба ж любить отчизну свою — зрада?
Хіба ж стоять за кревних — вчин лихий?
Та все ж мене учили навіть в школі,
Щоб не щадив за рідний люд життя!
Та сам Христос, розіп'ятий катами,
Прорік, що несть любові більш над ту,
Яка віддасть за друзі свою луашу...

Інстигатор

А друзі хто?

Братковський (гордовито).

Ті, що й були... Чого ж:
Любить своїх — тепера лиходійство?

Інстигатор

Де влада й міць — там мусить бути й рід.
За нами міць, так ми тепера й друзі.

(Дражливо).

Наш стан і меч — отчизна вам!

Братковський (усміхається гірко).

Ха-ха!

Так, знать, кулак — єдиний батько в світі,
Тяжке ярмо — єдина благодать.

(З більшим запалом).

Різки й канчук — єдина святыня?!

І силі тій сліпій лишень молись?

А люд, братів, отчизну, навіть бога

Вaalу кинь під ноги?

Інстигатор (*розлютовано тупає ногою*).

Цить! Мовчи!!

Ти гордий зух! Запеклий суповстанець!

У! Я тебе!

Братковський (*спокійно*).

Що ж, папська воля! Хтів

По ширості, чого бажав добродій...

Інстигатор

По ширості? Ти був за ватажка?

Братковський

Велика честь; ще ми не шикувались...

Інстигатор

Ще ні? А хто ж там керував?

Братковський

Усі!

Інстигатор (*нетерпляче*).

Ну, хто ж та хто?

Братковський

Товаришів не видам.

Інстигатор

Але ж у тім рятунок твій!

Братковський (*гірко*).

Невже?

В продайності, у клятьбомстві, зраді?

Як йогомосць мене не поважа!

Іудою не був: за жодну ціну

Ні вірності, ні честі не продам.

Інстигатор

Коли життя, і смерть, і всі тортури

У тій ціні?

Братковський

Хоч пекло навіть все!

Інстигатор

Чого-чого, а пекла ти скуштуєш!
Нам відомо, що в зв'язку еси був
Із Іскрою, із Палієм-псеввіром,
З Мазепою, з Москвою злитись хтів,
Підбурював все бидло...

Братковський (усміхається).

Коли звісно
Усес вам, то нічого й питатъ.

Інстигатор (скажено).

Ну, почекай! На кутні засмієшся,
Не те співатъ на дубі станеш ти
Чи на жару...

Братковський (з презирством).

Вельможний пан осудник
Шанує ж честь, і гонор, і повин...

Інстигатор

У шляхти-но!

Братковський

То напцо вам мерзота?
Хто здатен пак своїх братів продатъ,
То той і вас...

Інстигатор

О, певен я!.. Одначе
Нам треба знатъ, хто наші вороги...
(По паузі).

Щоб примирить з новим їх берлом...

Братковський

Панел
І довгий час тих ран не заживить!

Інстигатор

Так думаєш?

(Встав і пройшовся. Далі підійшов і щось тихо шепоче коменданту, одвівши його вбік).

Упертий пес, звірюка!

Комендант

Схизмат лихий.

Інстигатор

Хоч би в однім попавсь!

(Хутко сідає; до в'язня).

Нам хтілося б, щоб всяк підданець наш
Припав чолом до стоп святого папи;
Не для того, що кращий наш костьол,
Бо бог єдин і віри всі хороши,
А для того, що релігійна різни
Лиш появля злобу та свару в панстві,
І певність єсть лиш в одновірцях...

Братковський

Hi,

У гвалті пак над вірою розрада...
І я прошу про віру залишить:
Коли братів, родини і отчизни
Не зраджу я, то віри вже й повік!

Інстигатор

Ну й овіпем. *(Тихо).* Ет, тварюка безнадійна!
Ти бунгував народ, озбройно бивсь,
Коли ванли?

Братковський

Чи не в одній сорочці...

Інстигатор

Єсть свідок тут, що в'язневі ствердить.

Братковський

Запроданець?

Інстигатор

Hi, приятель найперший!

Братковський

Не може бути!

Інстигатор

Але напевно так!
(До свідка).
Одкрайся, пан, і вияви!

Свідок виступив і зараз змішався.

Братковський (*сплеснув руками, глянувши*).

Мій боже!
Остап? Мій друг? Надія наша вся?
Орел-козак? Палке, завзяте серце,
Величний ум... неарадлива душа...
І ти, і ти запродався? Чи зрікся
Святих думок?

Свідок за кожним словом проймається мукою.

Інстигатор (*б'є по столу кулаком*).

Ні слова!.. Ну, свідкуй!

Братковський (*з несамовитим палом; чути в голосі сльози*).

Свідкуй скоріш!.. Лобзай!.. А ви, катове,
Рвіть серце се!.. О, муки ваші всі —
Ніщо, ніщо перед таким стражданням!
Для чого я дожив цього часу?
Що станеться з тобою, Україво,
Коли тебе найкращії сини —
Ради страху, ради мамони — зрадять?
Над всім святым то регіт, глум...

Інстигатор (*аж посинів, затупав ногами*).

Мовчи!

(До свідка).

Чекаю я!

Свідок (*ламає руки*).

Не можу!.. Він безвинний!
Караї мене!

Інстигатор (*скажено*).

В заліза взять!

Сторож (*бере свідка за руку*).

В ту ж мить!

Разом виходять.

ЯВА III

Інстигатор, Братковський і комендант.

Інстигатор

Упертий ти!.. Завзятий, але щирий...
Одно лиш жаль, що впертість навісна...

(Пауза. Зміняє тон на ж'який).

Куб нам зло... Ну, може, милосердя

Розтопить лід ворожої душі

Й тепло її огрів нас. (Коменданту).

Як в'язень

Себе тримав? Не гвалтував?

Комендант

Hi, hi!

Був мовчазний та тихий...

Інстигатор

От і любо!

(Двозначно).

До завтряного лиш тут він... Певен я,

Що ранком жде його широка воля.

Як вільному — і страву, і все...

Комендант (зітхас).

Гаразд!

Інстигатор

За ласку цю, сподіюсь, пан одячить?

(Підкреслює).

Бажалося б нам другом пана мать,—

То є ще час...

Братковський (зрушене й радісно).

Пан інстигатор бачить

Всього мене: не криюсь я ні в чім

І не мінус... а за добро я вдячен.

Інстигатор

Подумай ще! Зваж ро-зу- мом!

Комендант (виразно, значно).

Змір-куй!!

Інстигатор з паперами, а комендант за ним виходять. Чути, як замикають засувом двері.

Я ВА IV

Братковський сам.

Братковський

Надію дав... Пророчить милосердя...
Все обіця — і волю, і втіху, і рай,
Щоб спокусити... Запроданців чимало...
Всіх знаджує і золото, і страх!
Напасник наш гнітить і душу, і розум,
Зневагою отрує борців,
І множаться перевертні... Що ж, дума
Й мене купити?..

(Пауза. Показує на двері).

Не зложиш ти ціни,
І всі твої спокуси розпадуться!

(Пройшовся).

Я їм на щось потрібен... і мене
Хотять вони пустить на волю... Може,
Щоб більш піймати зі мною? Байдуже!
Поборемось, аби тільки свобода!
Ох, солодко як слово це давенить!
Знов вільний рух... окрилені надії...
Сім'я моя... брати мої, народ...

Я ВА V

Братковський і сторож.

Сторож (*приносить страву і малу шклянку вина*).

Вечеря ось! (*Відходить і журно погляда*).

Братковський (*оглянувшись*).

Ой-ой, які розкоші!
І каша, й борщ, печенья і вино!
Півроку був на хлібі та цибулі,
То й боязко цю страву поживати...
Що визнача ця ласка?

Сторож (*одвертається з зітханням*).

Милосердя...
Тут звичай є: хто покида тюрму,—
В останню ніч того вітають гбйно...

Братковський (хутко).

Так в склепі цім моя остання ніч?

Сторож

Либонь, що так...

(Змахув рукою щось з вій).

Але я пану раджу,—
Не гребати бажанням їх...

Братковський (починає вечеряти).

О ні!

Бажання їх — шельмовство! Зроду-віку
Не зраджу я України!.. Ти сам,
Здається, наш по крові і по вірі?

Сторож

З Подолії.

Братковський

Я й думав, що земляк...
А тут давно?

Сторож

Та, може, літ за двадцять.
Приставили... несила...

Братковський

Але все ж
Ти не забув пі мови, ві родини?
І рідний край ти любиш?

Сторож

О, ще й як!
Одно гільки мені і сниться, завжди:
Веселий край — степи, гаї, садки,
Білесен'кі та чепурні хатини,
Нив золотих хвилясті килимі,
Ясні річки, окутані лугами,
Братерський люд, і мова голосна,
І чарівча та чула наша пісня...
Ох, любий край, дорожчий ти за все!

Братковський

Дідуню мій, коханий та хороший!
(Обніма).

Ох, цей віщун (*на серце*) давно тебе пізнав,
Бо душі в нас коханням і прихилом
Одним горять... І як же радив ти —
Продати рай, від неньки одцуратись?

Сторож (замішаний).

Ох, боляче... Але життя... Хто зна...
Прикинувшись... а потім... вже на волі
Їх одурить... Бо вірить тим катам
Не можна, ні!

Братковський

Але ж оці всі пільги
Віщують...

Сторож

Ex! Не можу... Так, добро;
Але проте вірніше збутись ласки,
Приспать злодюг і в Київ утекти...
Я б сам поміг.

Братковський (кидається, обніма).

Мій голубе, спасибі!
Я й не гадав, щоб пильний вартовий
Мав золоте, прихильне, щире серде:
Ти все мовчав, на слово не вважав
І лиш проймав з-під сивих брів очима.

Сторож

Хотів усіх злобою ошукати,
Щоб віждати час, дать способи на втеки...
Ще не пора... Ex, лиxo навісне...
Так зразу!. Ох, як жалко тебе, пане!
Прикиньсь, молю,— і визволю... О, дай
Лиш час мені, відсунь пекельну хвилю...
Прикиньсь, згодись!

Братковський

Але того не варт...
Паскудитись не хочеться і словом...
Проте невже у них на думці смерть?

Сторож

Крий господи... може, й свобода...

Братковський (*кладе їому на плечі руку*).

Бачиш,

Як випустять, то я їм натякну,
Що їх думки зміркую на дозвіллі...

(*П'є вино*).

Ох, і вино ж! Аж стукнуло в чоло.
Ну, та й обід! По голоду — се учта
Крулевська,— ні, пишніша!

Сторож (*хита головою*).

Краще все ж...

На свій талан покластись...

Братковський

Друже любий!

Як визволюсь, і ти до нас спіши —
До пles ясних, до зор яскраво-тихих...
Моя сім'я тебе полюбить...

Сторож

Ох,

Прикинься поки...

Братковський (*сміється*).

Ти все своє, мій діду?

Сторож

Як приайде хто, то ніби здайсь... А то
Спочинь, засни й свою стражденну душу
На божий звол, на милость його зваж...

(*Богобійно зложивши руки*).

Дай, господи, яви незмірну ласку,
Ховай його від лиха!

(*Забира хутко і хапливо посуд, щоб заховати свою сльозу*).

Братковський (*лишає собі шклянку з вином*).

Діду, стій!

Вікно мені це відчини, благаю:
Я ж грат отих зубами не вгризу,
А лиш нап'юсь повітря...

Сторож (*одхиливши від*).

Можна, зараз!

(*Одсовує чи одчиняє вікно і хутко виходить*).

Я ВА VI

Братковський сам.

Братковський (*приник до вікна, не надихається*).

Як хороше! М'яке повітря... дух...
Життя струмком гарячим лине в перса,
Іх втіхою колишньою сповня.
Ох, дихаю і не надхнусь... мов п'янний...
Весна, весна! Як красен божий світ,
Як сонечко відрадісно мигоче
І променем надію окриля!
Ген квіточка, і ластівка як жваво
Купається в повітрі, то зника:
Ох, вільпо їй і весело в просторі!
Життя і рух!.. А тут могильний склеп...
Он — чорго як: яскраве пасмо світла
Не подола тут мороку... Труна!
Коли б на світ! Хоч би поглянуть зверху
На вулицю, на бідолашний люд,
Що від нужди, від праці аж зігнувся...
А б'ється все ж за знищене життя...

Хоче піднятись на гратах вгору, але зривається — рука скалічена;
пробує присунути стіл, але чуб пісню і знов припадає до грат.
Хор за лаштунками зближається, дужча і поволі стиха.

Х о р

Ой у полі два явори,
Третій зелененький;
Занедужав у дорозі
Козак молоденький.

Лежить козак під явром,
З силоньки знемігся;
Над ним коник вороненький
Тяжко засмутився...
Один собі, без дружини,
Без отця, без ненъки...
Тільки сієп його вкривас
Та крюки чориенъкі.

Братковський (схила голову на грати і слуха).

Натомлені, намучені з надсади,
А все-таки співають: горе й скрут
Дзвенять, гучать у звуках тих чудових...
Ох, як давно вже чув я рідний спів,—
Ще в матері покійної моеї...
Всі спогади, всі болещі душі
Прокинулись у серці і їдкю
Гризотою видавлюють слозу...

(Втирає очі. Пауза).

Ріднесьенька моя матусю! Сина
Лишила ти нести тяжений хрест,—
Сама ж давно спокоїлась в могилі...
Устань, поглянь, на що він перевівсь!
Чи схожий він на те хлоп'я веселе,
Якому ти співала все пісень
Палких, сумних? Якому ти змивала
Не раз, пе два дрібними шовк волос,
Якого ти учила мужньо битись
З напасником, з гвалтовником лихим
За рідний люд, за правду і за волю...
Ну, от і бивсь, добився... (*Гірко*). Ха-ха-ха!!
Меткий борець у путах, у темниці,
Знесилений, скалічений зовсім!

*(Підходить до столу, сіда і схиля голову на спергі на стіл
руки. Пауза).*

Хор (співа pianissimo)

Умер козак без дружини,
Без сестри, без брата,
Лиш застались на поминки
Степові орлята.

А над трупом буйний вітер
Застогнав помалу,
Заплаяв дощ, та хижий звір
Збігся на поталу...

Братковський (за першим куплетом підвоже голову, а за другим знов підходить до вікна і приника до грат).

Умер... Один... без брата, без дружини;
На похорон злетілися орли;
Заголосив над трупом буйний вітер,

Та дрібен дощ зросив його слізьмій...
І зникло все, чим трудне серце билось!
Так і мені... якеєсь пречуття
Гадюкою ворушиться у персах...
І любий дід щось натяка, зітха...
Ой, як би ще хотілося пожити!
Я радоців лиш краплю скуштував...
Прикинутись?.. Благає навіть сторож

(починає ходити)

Малізною їм поступитись?.. Так —
І одуриТЬ... Але це все ж шельмовство?
(Стас).

Ну, в боротьбі... *(Вагається, знов іде).*
І розум дозволяє...
Без хитрощів і січі не бувас...

(Зупинився. Глянув у вікно).
Як пишно там: радіє всяка твар,
Все радістю втішається... Ой, знада!
Ну що ж? Піддамсь?.. Жона і син живі,—
Для них я теж потрібен... Мамо, мамо!
З'ясуй мені, чи не збуднью я стяг,
Чи не куплю утіхи я за зраду?
А ти, а ти що скажеш, сину мій?
Що ти мені порадиш, зірко Тасю?
Ох, тяжко як! Та я б же хтів пожити
Не для своїх потіх, а задля миру:
Хоч труд який лишти для сліпих,
Чи їм віддать життя мізерне в січі,
Стинаючи гартовані мечі,
А не в льоху, як тут... Ой боже правий,
Як я ослаб, знемігся і зомлів!

(Пропадав головою на стіл; видко, що ридає).

Я ВА VII

Голоси за вікном і на дворищі.

Голос перший (*віддаля*). Гей! Кликніть там хто
пана коменданта!

Голос другий (*під вікном*). А нашо?
Голос перший. Поклич, коли кажуть, та ѿ цить!
Голос другий. Чи ба! Парсона! Пан комендант
спочива, не велів турбувати.

Голос перший. А ти потурбуй, бо прибула якась пані з пропускним листом від пана старости.

Голос другий. Ось ця мені скаже, де пан? Гапко, куди-бо ти?

Голос жіночий. Геть к бісу!

Голос перший. Держи її!

Голос жіночий. Отже ляпаса дам!

Голос другий. Та не пручайся!

Голос жіночий. На ж тобі!

Чути ляск.

Голос перший. Ловко!

Регіт. Далі жіночий писк. Вигуки.

Голос жіночий. Йй-богу, зараз до пана!

Голос перший (*кричить*). Збуди, збуди пана коменданта: треба!

Регіт і гомін стихли, чути брязкіт рушниць.

Голос третій (*ближче*). Слово?

Голос четвертий (*далі*). Луцьк!

Голос третій. Гасло?

Голос четвертий. Звитяга!

Голос третій. Тут вартувати до світу; а по зміні дві лави міліції на майдан!

Голос четвертий. Чого?

Голос третій. По потребі гродського суду.

Голоси стихли. Брязкіт помалу зникає. В'язень нічого мов і не чув; нарешті підводить байдуже голову і потирає чоло рукою. За вікном чути, наближається весільна музика і співи.

Братковський. (*до вікна*).

Весілля? Так: і князь, і поїжджани.

Хор (*чоловічий*).

Хвала, хвала матусі,
Що встерегла Марусю;
Добру її учила,
Красою наділила.

Хор (*жіночий*).

Ой казали воріженьки-люде,
Що Маруся недобрая буде,

А вона добра, добрісенька,
Як рожа повнісенька!

Хор (*спільний з музикою*).

Ой гоп, та помалу,
Лізе батько до причалу,
А матуся не пуска,
Бо човнина, бач, хистка...
Ой гоп, таки так!.. і т. д.

Чути: музику — бубон, танці, вигуки, гоміп.

Голоси (*близько*). Чи ба! З червonoю корогвою!
В червоних квітках! А садить як козак! Гля! Гля!..
Голос жіночий. Авжеж, крапце, ніж ви, лежні!
Голос другий. А, ѿ тут?
Голос жіночий. Не лізь! Помиримось! Ставай до танців!

Сміх.

Голос другий. А що ж? Давай!
Голоси (*близько*). Ловко! Присябі! Аж матнею мете.
А Горпина? Так і дрижить все, аж намисто підскакус!
Голос жіночі. Ану ще котра! Даром музика!
Голоси чоловічі. Сади! Ріж!

Регіт і крик.

Го-го-го!

Музика стихає помалу.

Братковський (*як стих на дворищі гомін, а музика oddaleki ледве луна*).

Солодка мить людського щастя-чаду,—
Між хмар вудьги, між моря сліз гірких,
Крик радісний від п'яної отрути,—
Між лементу з-під канчуків, бичів...
А що ж, і мить утіхи — нам за щастя,
Її лови,— не вернеться назад!

Голос коменданта (*pід вікном*). Яка там наглість?

Голос перший. Ось пані з декретом.

Голос коменданта (*vідходячи далі*). Яка там ще пані? Вже пробили восьму годину.

Голос пані (*далъше*). На милосердя, пане!

Братковський (*стріпонувся, вхопивши руками за голову*). Голос, голос знайомий... Богнем пройняв серце... Хто то? (*Піднімається на грата, але не вдержується*).

Голос коменданта. Сьогодні неможливо... закон: після восьмої години в'язнів не випускають... а завтра; тільки рано... на світанні.

Голос пані. Я цілу ніч тут простою. Мене все не пускали зі Львова... Насилу вирвалась...

Голос коменданта. Кохана моя пані... прошу до мене.

Голос пані (*близько*). Господь оддячить пану! Я так намучилася!

Стихають ступні.

Я ВА VIII

Братковський сам.

Братковський

Вона! Вона! Моя єдина Тася!
Ох, серце се розірветься в шматки,
Не витрима такого щастя-втіхи!
Удосявта мені настане рай...
А я, сліпець, ще ремствувах на бога!

(Згортає руки).

Пробач, прости!.. (Пауза).

Ні, смуток геть тепер,
І пречугтя під ноги! Знов надія!
Знов сила гра, ширіє знов душа!
Тепер уже напевно визволення!

(Ходить).

Ох, закипить робота ж! Ще знайду
Товаришів і велетнів по духу...
Не вмер іще ти, краю мій! О ні!!

(Пауза).

Почув її, мою голубку тиху,—
І ожило у мене все, і знов
Ключем кипить моя юнацька сила,
І сяє світ... Он — промінь той удав,—

І золотом взялася павутина,
А зникне він — і сумно стане враз,
Жалобою укриється вся стеля...

(Пауза).

Зловить би ще прощальний промінь той...

(Пробув піднятись на гратах, але марно; підносить стіл, злазить на його і спинається на найвищі грати).

Ах, осьде він, червоний та яскравий,
І сонця край... мов крапля крив'яна...
Прощай, прощай до завтряного, до ранку!
Устань же знов і привітай мене,
Озолоти хвилину визволення!

Голос (під вікном).

Гей, в'язню, гей! Назад мені з вікна!

Братковський

На хвилоньку, поки он сонце зайде!

Голос

Назад, кажу! Не то уб'ю!

Братковський (зскакує).

О звір!
Чого гарчиш і вициряєш зуби?
У, наймити, запроданці! Свої ж,
А з ворогом знущатись навіть раді
Над браттями!

ЯВА IX

Ті ж і комендант із сторожем.

Комендант

Не вільно на вікно
Спинатись тут!

(Сторожу).

Вмить зачини наглухо!

Сторож зачиняє; відносить стіл. Знову —тиша й темінь,

Вже почекай до ранку!

Братковський

Тут жона?

Комендант

Побачиш сам... Ти помолись, спокайся...
Ось книжку я приніс...

Братковський (*хутко бере*).

Святе письмо?!
(Цілує її).

Комендант

Так. Сподівайсь на ласку... Ну, до ранку!
(Виходить із сторожем).

ЯВАХ

Братковський сам.

Братковський (*стоїть який час, притуливши книжку до лона*).

Ти подаси з небес, моя матусю,
Свій глас мені оцим святим письмом.

Починається за лаштунками тихий молитовний хор. Вінтягнеться впродовж монологу.

(Переходить з книжкою до столу, що стоїть біля ліжка на передкуну. Читає тихо. По паузі).

Святі слова... наказ мені... з-за зор...
Так, в стрáжданні за правду є звитяга
І часом смерть сильніша за життя...

(Читає тихо. По паузі).

Високий стяг за рідний люд, за правду
Підняти слід на очі й ворогам,
А не ховати його від миру пbtай.
Борись за люд, погинь за люд і тим
Звитяж других і засмути деспотів!
І я вагавсь? Ще мить була боріння?
Життя мене спокусою взяло
І чарами сп'янила світня втіха...

О, знади пріч! Що б тут не сталося, ні,
Не поступлюсь ні кроком, ані п'ядю...

(Пада на коліна).

Пробач мені, благай, всесильний боже,
Пробач вину лукавому рабу:
Душою я знемігся; довгі муки
Знесили і волю мою, й міць...

(Пріпада головою до столу).

Завіса

Картина 2

Декорація та ж, тільки на кону темно, а світиться лише одне кругленьке у дверях вікно, мов око сови. Столик по сей бік ліжка.

ЯВА I

Братковський сам.

Братковський (лежить на ліжку головою до зрителя; повертається, прийма найпридобрінішу позу).

Спокійний я... заневір'я геть проїшло,
Я свій човин святий не занехаю
І донесу на раменях свій хрест...
Як тихо скрізь.. За муром тільки мірно
Побрязкує безсонний вартовий...
На серці теж — і лагода, і тиша...

(Пауза).

Півроку я все скорчившись лежав,
Та й то ланцюг і тіло рвав, і муляв;
А от тепер аж чудно, що без пут;
Так солодко на ліжку простягтися,
Мов на царській перині... О, за пух —
Солома ця! І всі турботи... всі... (Засипає).

Останні слова говорить сонно. Ледве скінчив їх, починається тиха мелодична музика на народних мотивах, тільки прокидаються у їй і забурені поривання; на самім прикінці знову тиха музика, мов тиша перед бурею, вводить в нову картину.

На задній стіні, що проти зрителя, з'являються хмари; за ними стіна зникає. Коли розходяться хмари, то уявляється така картина: байрак глибокий, окрітій з усіх боків скелями і навислими деревами; вглибині видко — чорні якась печера. Ясна місячна ніч.

Дія діється і в байраці, і в кімнаті, аж до ліжка.

Я ВА II

Тася сама.

Тася (*вбігає*). Я перша... Ще нікого нема!, Попередила й Остапа... А чи тут же вібрація?..

Я ВА III

Панна Тася і Степан Братковський.

Степан (*той же в'язень, тільки молодий, без бороди, з маненькими усами*). І ти тут, Тасю? Сама прийшла у таку пушу вночі? То шаленість!

Панна Тася. Я не сама; я з Остапом.

Степан. А де ж він?

Панна Тася. Пішов дозором.

Степан. Але все ж необачно, моя люба: тут спілка мужніх, бойових сил, а для тендітних створінь вона небезпечна; жонобрі тут не місце!

Панна Тася. Коли річ іде про долю народу, про оборону отчизни, то й тендітні створіння мусять віддати свої сили... тут не може бути ні пань, ві панянок; тут всі рівні! І всі понесемо ми життя за родину! А коли ще на те покликає Степан, то й пекло мені — не забара!

Степан. Єдина моя! (*Стискає їй руку*).

Я ВА IV

Ті ж і Остап та другі бунтарі.
З усіх боків тихо в'являються різні люди — і молоді, й старі; більше міщане, прості люди, де-не-де видко й козаків.

Степан. Що, всі вібралися, братове?

Голоси. Всі, всі!

Степан. І всі свої, вірні? Іуди якого нема?

Голоси (*передні*). Здається.

Голоси (*далльні*). А хто його зна!

Десь віддалі чути сміх.

Степан. А вартових поставлено?

Остап. Стоять. Я сам обходив.

Хтось (*здалеку*). Стоять. Ха-ха!

Усі переглянулись.

Пауза.

С т е п а н. Ну, братове, ви відаєте, чого ми зібралися?
Останній скрут: знемагає народ у тяжкій праці, затягло
рабське ярмо ваші шії, під кормигою гине отчизна!

Г о л о с и. Гине!

Лунає смутно: «Гине». Сова десь загоготала. Усі здригнулися,

С т е п а н

Напасник в нас пограбував цілком
Добро, права, всі вольності і працю;
Запріг в ярмо, як бидло, і дере
З рабів своїх нікчемних по три шкури...
І то не все: ще душу відбира,
Напаствує, щоб ми зреклісь родіни,
Минулого всеславного, батьків
Могил чесних і предківської віри;
Гвалтус враз, щоб зацурали ми
І мову, й рід, звичаї й обичаї,
Щоб стали всі безправними, як пси,
Й пошилися в ворожу, хижу шкуру.

С е л я н е (більшина).

Так, правда: скрізь напасть, сваволя, гвалт!

М і щ а н е (меншина).

Ох, тільки як побореш оту силу?

О с т а п

Проти пожа підняти треба ніж!

К о з а к и

Ніж! Ніж! Ого!

С е л я н е (одні).

На ніж пак треба й сили,
Бо вирвуть з рук...

С е л я н е (другі).

Та нас і полоснуть!

С е л я н е (треті).

А де її ти візьмеш?

М і щ а н е (одні).

Яку горстку
Роздавлять враз, а хмари не збереш...

Міщане (*друга*).

Після таких-от жартів і збивали
Вкінець права...

Луна (здалека): «Вкінець! Вкінець! Вкінець!»

Остап

Про те-то й річ, що ми робили опір
Загонами малими — там та сям,
А не збивали їх в велику силу!

Козаки

Нам треба всім злучитись у одно!

Сова з лісу: «Го-го!»

Селяне

Згromадитись... так, так!

Міщане

А може б, тес...
Ім попустить там що-не-що... і тим
У ворога щось виторгуват...

Степан (сплеснув руками).

Боже!

Та чим же нам ще поступитись, чим?
Здається, вже усім ми поступились:
І батьківське насліддя віддали,
І землі в нас відібрали панами,
І надбане мозолями добро,
І вільності, і сила наша, й праця,—
Так чим же ще вклонитися чолом?
Віддать дітей собакам на поталу?
Чи пхнуть жінок і сестер псам на глум?
Чи вирвати на поквил їм і душу?
Та хоч би й все на ласку віддали,
Хоч би лягли й кістками їм під ноги,
Над немічним не змилується кат:
Лиш силсю відбити можна волю,
Придбать права, завоювати буття...
Так скрізь велось і буде так довіку!

Голоси (спочатку поодиночні, а далі гуртом).

Так! Правда! Так!.. Дрючком лиш од вовків...
Лежачого й татаре б'ють... Всім встати!!

Кія темнішає, чути віддалі глухий гуркіт грому.

С т е п а н

Суть, братіс, загальні нужди всім —
І людові, й немовлючому звіру,—
Потреби то і шкури, і нутра:
Немилі всім і канчуки, й неволя,
І холод злій, і голод, і вогонь,
Та на катів тяжка, невпинна праця...
Те чус всяк і під'яремний віл;
А суть црава ще вищі за ті нужди —
Права душі — дар божий всіх людей
І кожного ще племені надання,—
То як же нам душі не боронить,
Коли у їй єдиний образ божий?
Збуднити його — то ззначить звіром статъ,
Ні, гірше ще... того-то й прагне ворог!

Г у р т

Не бути цьому! Душі не продамо!
Поляжемо кістками за святиню!

Д е х т о з м і щ а н

Поляжемо, а не добудем прав,
Бо в ворога непереможні сили!

С е л я н е (*більшина*).

Вам страшно, а? Запроданці лихі!
Ви за жківіт, за ласоці — до зради?
Як гинути, то гинути гуртом!

О с т а п

Або добути права собі і волю,
Або всім смерть!

С т е п а н

Ганеба гірш за все!
Яке жигтя — під канчуком, в кормизі?

Г у р т

Всім за ножі! Степан за ватажка.

В с і

Степан! Степан!!

Щось завило, Бліскавка. Грім. По лісу пролунав регіт.

С т е п а н

Клянусь, брати, що ні скарби численні,
Ні любоців ненаситимий пал,
Ані прихил до кревних і до друзів,
Ані погроз, ні мук смертельних жах
Мене з шляху думок моїх не звернуть
І зрадою душі не забруднять!
Клянусь віддать усе життя за благо
Окривдженіх і знищених людей!

В с і

Степанові вовіки слава, слава!

С т е п а н

Кляніться й ви!

В с і (виймають ножі).

На гострих сих ножах!
Або нам смерть, або загине ворог!
Хай зраднику ніж горло перетне!
Всі клянемось!

С т е п а н (виймає ніж).

За волю, за свободу!

Страшний вибух грому, блискавиця. Всі жахнулись.

Г о л о с и (з лісу).

Нас обійшли: рятуйся, хто здолає!

Всі кинулись, зникли. Степан з Тасею теж бігли за всіма; але скелі й дерева заступають їм вихід. Іх розпачливі рухи. Темінь страшна: тільки ріжуть її блискавиці, та чорна печера починає світитись.

С т е п а н

У пастці! А! Нас злапають.

Т а с я

Байдуже!
Укупі вдвох вмирати охвітніш!

С т е п а н

Дай руку!

Т а с я

Ось! І на життя, й на страту!

Страшений грім, блискавиця; з глибини печери вибухає полум'я, і в йому з'являється якесь страшидло.

Я ВА V

Музика проводить появу страшидла; за ним співає хор басів, мовби вис страшидло.

Страшидло

Я — золото;
Вся цнота
У дзвоні моїм;
І волю,
І долю,
І міць куплю ним!

Я — сила,
Могила
І волі, й життя;
Єдиний
Людині
Закон на буття!

Я — влада;
Все пада
Владарству до ніг;
Клейноди
Міцноти —
Ярмо та батіг!

Всі ваші
Натхнення
Й добутки наук
Мені — на зміцнення,
А вам —
Задля мук!

Грім — і все зникло; یнов мур і двері. Останній куплет співається ще раз і по зникненню картини.

Я ВА VI

Братковський сам.

Братковський

А, що се? Сон? Чи наяву все бачив?
Минуле знов вернулось?.. Ні, тюрма...
І ніч, і тьма... і ген совине око...
Ох, і який же лиховісний сон!
Страшидло! Бр-р-р!! Князь світу — темна

сила,

І все трошить... Невже ж знаття і світ,
Невже любов, братерське поєднання
Не перетнуть ту силу навісну,
Що гвалтом скрізь гнітить і волю, і розум,
Грабуючи в тужденних щастя?.. Ні,
Не може буть, не може того статись!
Єсть правда там! (*На небо*). Творцеві вірю я!
Господь сей світ створив не на знущання,
Не на користь зажерливих катів,—
А на добро, на щастя всьому люду...
Колись же ти бездольців захистиш
І виметеш озвірену мерзоту,—
Приїде-бо і царствів твоє!
(*Замислився богобійно*).

Ах, і вона, моя зоря єдина,
Мов тут була; немовби ще луна
Між мурів сих її сріблистих голос,
Мов чую ще стис теплої руки.
Ой, тут ти, тут! І ранком я побачу
Тебе, мою незрівнянну красу...
Як по тобі я занудивсь пекельно!
Коли б ся ніч пролинула мерщій!

Я В А VII

Братковський, ксьондз і сторож.
Сторож входить із свічкою, ставить її на стіл; за ним ксьондз.

Сторож (*набік*).

Нещасний, ох! (*Пішов за двері*).

Ксьондз

Благословення ѹ мир!
Чувасш все? Не спиш?

Братковський

Велебний ксьондже,
Чим заслужив...

Ксьондз

Що я сюди прийшов?
Тим, що і ти, нещасний в'язень...

Братковський

Але
Я ж вам схизмат?

Ксьондз

Перед святым отцем
Всі рівні ми — і вірні, і заблудлі.

Братковський

Так я ж себе й заблудлим не лічу,
І єгомосьць даремне час прогаїть,
Коли мене задума навертати
На праведну великопанську віру.

Ксьондз

Я знаю, ти освічених думок
І Соція науку поважаєш:
Вона ж жене ненáтлий фанатизм,
А лагоду провадить між народів...

Братковський

Так, наш псалом — всі віри поважать,
Не запрягать в ярмо душі живої,
Не гвалтувати над розумом чужим,
Не нищти у люду його волі
І не творить з братів собі рабів...

Ксьондз

Що ж, сину мій, коли всі віри ціниш,
То ту прийми, яка сильніш за всі,
Яка тебе зрятує від напасті
І владу дастъ творити всім добро,
Виховуватъ свої питимі мрії,
Кохатися в улюбленийі сім'ї,
Радіти, житъ...

Братковський

Спокушуєш, панотче...
Латинство йде проти моїх засад
І зроду їх провадить не попустить;
Але чим більш принади наддаси,
Тим більш вона в душі огиду зірве;
Як у чужих шаную я думкі,
Так і свої шаную непохібно:
Не торгуваю я ними й не продам
Своїх святинь за жодні блага в світі!

Ксьондз

Не продаж то, коли задля других
Мализно поступишся, мій друже!

У боротьбі з напасником не честь,
А розум всім керує...

Братковський

Розумію:

Для друзів все — і серце, і життя!
Для других я віддам себе в офіру,
Для себе ж — ні, не поступлюсь на крок!

Ксьонідз

Стій, вислухай мою пораду, сину.
Я знат тебе раніше і ціню
В твоїй душі доброти незлічимі;
Ти віруєш у правду пресвяту,
А правою самою не посунеш
Між кривдою у панстві гвалту й лжі,—
Боротись з алом тра хитро, мудро, потай,
Не гребати середком ніяким,
Аби мети своєї досягнути:
В тім розум есть звитяги в боротьбі!
Я католик і зверху — раб покірний,
Але тії деспотії не чту:
Я прагнув би щобільше прав і волі
Для розуму, для серця, для душі;
Проте кричать по стогнищах не стану,
Бо і мене, й думки мої уряд
Задавить враз, — його ще перевага!
Я вірним лиш признаюсь крадъкома,
Щоб ширити мої думки потиху...
Ти галас зняв зарано, сину мій,
І хибу ту тобі поправить треба.

(Пауза).

Хоч і послав мене сюди уряд,
Але прийшов я з щирим, теплим серцем,
Клянуся всім, — хоч вір, а хоч не вір!
Не для себе постушишся, для других:
Без пастиря ж потинуть вівці всі...
Себе зрятуй, то тим і їх зрятуєш!

Братковський

Для чого ж їм той зрадник? Іще гірш
Розпудиться зневажена громада,
Як гетьман сам збуднить, злама свій стяг.
Але скажи по правді, отче любий:

За зраду лиш мені дають життя,
За вірність же мене жде смерть?

Ксьондз

Не знаю...

Вони, либонь, тебе пустити хтять,
Але на їх я не звіряюсь слово,
Бо в боротьбі слів гонору нема,
А єсть одна омана й ошуканство.
Тут — хто кого. Одна мета у всіх —
Противця вбити і роздавити п'ятою!
Тобі хотять пожаловать життя,
Щоб ласкою тебе цілком купити,
Вважаючи, що ти лишень один
Поспольство враз здолаєш угнобити:
Я цевен в тім, що за тобою вслід
Товаришів всіх випустять на волю;
Уряд бажа схилить вас на свій бік,
А не карать на голову, бо страта
Часами ще підбурює думки...
А віру ти... на час...

Братковський

Велебний ксьондже,
Прорік еси ти правду пресвяту,
Що кара, смерть підбурює повстання.

Ксьондз

Але й злища найкращі сили теж.
З тобою я одвертий, любий сину,
І лиш любов та лагідний прихил
Примусили мене піти до тебе...
Не в вірі річ: для влади байдуже,
Яким хрестом ти славиш свого бога;
Для неї лиш покора дорога,
Вона ділить твое слух'янство...

Братковський

Мало:

Вона бажа принизити мене,
Зламать вінівець мої переконання,
Оганьбите величний наш псалом,
Оплямити на очі нашу правду!

Ксьондз

Але за те — життя і пільга всім,

А цим добром скористуватись можна...
Я б відплатив вет за вет владі тій:
Коли вона примусом вимагає,—
Піймав би я на гак її саму...

Братковський

І ти б мені, найпревелебний отче,
Порадив що?

Ксьондз

Прикинутись, а потім... вільний шлях.

Братковський (з ухмилкою).

Прикинутись? Це й сторож мені радив...

Ксьондз

Вони тобі все, все дадуть,— клянусь!
Подумай! Ет, аби з тюрми за двері!
Чекає там подружжя дороге
З малим синком... По карі — й ім покута...

Братковський

Жона! Дитя!.. Знов запеклося тут!

(Вхопився за серце, встав і почав ходити).

Як боляче... як шкода серцю любих!
Що стапеться без мене з ними! Ох,
В моїх руках і мій, і їх рятунок...

(Зупиняється збоку).

Як порива привабами життя!..

(Ламає руки).

Від полум'я у мене сохне мозок...
І в'яле міць.

(Пауза. Видко страждання. Осмілився і підходить швидко
до ксьондза).

Ні, краще нагла смерть,
Аніж життя, зганоблене шельмовством,
Я радощів безчестям не куплю!
Неправдою не оборониш правди,
Оманою тільки послужиш лжі,
А лжа єсть князь ненависті і гвалту,
Який весь люд опріг в тяжке ярмо,
Кайданами скував і руки, й розум,
І вільний дух принизив...

Ксьондз

Сину мій!

Ясна душа у тебе й серце чисте;
Святий вогонь любові гріє їх,—
Високе то надання бога слави...
Побережя ж посудину драгу,
В якій лежать предвічного клейподи.
О, вороги венатлі і сліпі,
Вони її не пошанують!

Братковський

Отче!

За правду смерть — се правди торжество,
Святих думок над темністю звитяга!

Ксьондз

О сину мій! Ти переміг мене,
Твої душі величний я вклоняюсь...
Лукавити не можу: так, борець
За грішний мир, навчитель найсвятіший,
Поніс на хрест за нас свою любов!

Братковський

Твої слова мастьять слісом рани
І серце се воложать...

Ксьондз (*палко*).

Ні, не вмреш!
Іду благать... Надіюся на бога!
Ти все святе порушив в серці сім...
Як жаль тебе!.. Як я... моя дитино,
Тебе люблю!.. Повір,— бажав добра!..

Братковський

О, вірю я! (*Кидається, цілує йому руку*).

Ксьондз (*обніма*).

Мій друже, мій коханий!
За тебе хай заступиться господь
І ризою пебесною окриє!
Ох, що за міць — пезміряна любов!
Коли б вона опанувала миром,
То віри всі собою б поняла

І посіяла б на цілім світі щастя...
Благослови ж бездольця, всеблагий!

В'язень стає навколошки.

Скрепи йому і серце, й волю; душу ж
Прийми в свої оселища ясні!
Мужайсь,— іду... і визволю... Сподійся!

Братковський (*обніма*).

Мій батьку... мій єдиний...

Ксьондз (*зрушеній до сліз, показує на небо*).
Бог єдин!
(*Виходить*).

Сторож бере свічку і хутко зачиня двері.

Я ВА VIII

Братковський сам.

Братковський (*по паузі*).

Кінець всьому: вже вороття немає,
Що суджено, те й збудеться... Я рад,
Що переміг себе й палку спокусу...
Ах, далі все!.. (*Пауза*).

Жде кара й смерть... Нехай!
Лукавлять ті, що волю обіцяють...

(*Пройшовся хитаючись і сів коло столу, де й склянка в вином*).

Мов силу хто у мене одібрав,
І голова мов туманом повита...
А! Ось вино... Доп'ю і підкріплюсь,
Та ляжу ще, щоб ніч сю перебути...
(*Лягає*).

Ах, ксьондз який... про волю мою дба...
Таких ксьондзів не бачив... Я спокійно
На його здамсь... Ох, ноги, руки й все
Мов оливом налите... Годі ж, годі
Бентежитись... Аби ця ніч пройшла,
А доля ще нам посприя... Я певен...

(*Тихо засипа*).

Починається провідна музика.

Я ВА IX

Знову з'являються на тюремній стіні хмари; стіна під ними зникає і замість неї виникає друга картина: небагата, але чиста кімната, мов спальня; ліжко, коло його колиска, багато книжок, жіночі роботи; все окайливо, привітно вбрано.

Пані Тася сама.

*Тася-мати (що була в першій картині панною, коли-
ше свою дитину й співа).*

Люлі, люлі, люлі!
Спи, мій синку любий,
Поки не мав згуби,
Поки лиха не зазнав
І бездольців не вбачав!
Люлі, люлі, дитино!
Моя зірко єдина!
Пройдуть хутко дні ясні
У рожевім тихім сні
І настануть нудні,
Повні праці будні;
Станеш, синку, підростать —
Будеш долю проклинать...
Люлі, люлі, дитино,
Моя зірко єдина!
Як зростеш, мій сину,
Полюби Україну,
Бийся за голоту,
Що несе скорботу.
Поки пекло скрізь, не дбай
Про свій власний тихий рай!
Люлі, люлі, дитино,
Моя зірко єдина!

Я ВА X

Ті ж і Степан.

Степан (входить).

Голубонько, воркота моя тиха!
Втомився я: все квапивсь покінчить,
Щоб тут уже, в раю своїм, спочити...

(Обніма її).

Тася (обніма).

Ти трудишся надміру, любий мій,
Тра обачніш: надірвеш швидко сили.
(Лациться).

Степан

Ще молоді, хай постаткують...

Тася

Ой,
А як впадуть, то лихо нас осяде...

Степан

Хай спить воно, до нас не зазира,
Поки в моїй господі сяє сонце...
А що синок?

Тася

Всміхається уже —
Либонь, йому райські садочки сняться.

Степан

Всміхається? Е, знати, вже юнак!..
Дай я візьму на руки... *(До колиски).*

Тася (попереджа).

Жаль, розбудиш...
Не вспалось; хай краще спочива
Та набира краси, здоров'я, сили...

Степан

Нехай, нехай; я полюбую й так.
(Зазира).

Любесенький!.. Ой, трудно утриматись,—
Не чмокнути в рожеві вустоньки,
Не ущипнути пампушечок біленьких,
Не погойдати...

Тася (цилує Степана).

Коханий, любий мій!
А придивись,— та то ж твоє обличчя:
І ніс такий, і брови, і вустоньки,
І весь оклад... та навіть і ухмилка
Твоя, твоя! Я тим його люблю

Ще запальніш; бо як тебе немає,
То на свое дивлюся немовля,
І в рисах тих вбачаю його батька,
Єдину дружиноньку мою! (*Обніма*).

С т е п а н

Єдинес ти щастя!

Т а с я (*похопивши*).

Добре щастя!
Базікаю, а в думку й не візьму,
Що чоловік спрацьований, голодний,—
Вечеряти б...

С т е п а н

Та не турбуйсь: мені
Не хочеться і їсти,— все б дивився
На вас обох...

Т а с я (*порастіться*).

Ха-ха! Обридли б так!..
Ти не вважай, що я б то не хаяйка:
У мене все готово,— я сама
Вже пораюсь, без наймичок і служок.
Ти тим здивуй...

С т е п а н (*скида жупан*).

О серце дороге!
Але, на жаль, змозолиш рученята...

Т а с я

Ні, не на жаль: так треба, бо німі
Без діл слова; а ми повинні з людом
Зрівнятися у праці... Приклад той
Піднімімо нас і нашу думку братства
Поширити враз...

С т е п а н

Голівко золота!
Дивуюся й вклоняюсь твоїй силі:
Перемогла й надання родове!

Т а с я

Ой, не хвали, ще перехвалиши...

С т е п а н

Зроду!

Т а с я (*жартливо*).

А все ж таки ти гребаеш... Не ймеш
Моїм рукам, смаку моєму віри...
А я і мед зварила...

С т е п а н

Ну, давай,
Скуштуємо!..

Т а с я (*подає на таці*).

Тільки не гримай дуже,
Коли невлад!

С т е п а н (*сміється*).

Я невпросимий...

Т а с я (*налива в кубок*).

Ой?!
Ну, пий... Куштуй! (*Ставить кубок*).

С т е п а н (*n'e*).

Чудовий! Нектар з неба!
З тобою — рай!

Т а с я (*весело*).

Як рада я!

С т е п а н

А я
Не знаю ю як! Без міри!
(Ралтом обнімає жінку).

Т а с я

Ой, помалу,
Аж налякав! (*Цілув його*).
Ось і тобі ж! (*Підлива*).
Ну ж, пий!
Нам бог послав таке надмірне щастя,
Що аж боюсь...

С т е п а н

Не бійсь!
Не зламлеється!

Тася (любує на нього. Пауза).

А справа як?

Степан

Росте, росте й перемагає темінь.
Прокинулась гордота у рабів:
Хай нам Палій подасть лих гасло — разом
Ми почнемо святую боротьбу.

Тася

Коли б скоріш!

Степан

Ще зачекати треба,
Поки на світ розвидниться.

Тася

Хіба ж
Напасники дадуть діждатись днини?

Степан

Е, сплять вони, вважаючи всіх нас
За немічне, якесь мізерне бидло...
Я маю вже палких товаришів,
Які думки громади розповсюдять
І сили всім бездольцям насталасть.

Тася

О, ти всьому і голова, і серце,
Моя пихо, моя гордото! Як
Тебе люблю, кохаю і молюся
Твоїй святій, проясненій душі!

Степан (обніма).

Ти — мій клейнод, твоя підмога — сила!

Тася

Тривай, либонь, прокинулось дитя. (Підбіга).

Степан (за нею).

Сміється? Гей, сюди давай хлопчину!..
Посадимо на ногу верхи...

Тася (нахилилась над колискою).

Стій!
Впорядмось... О, потягусі-гусі!

Я ВА ХІ

Ті ж і Остап.

Остап (*вбіга*).

Там гвалт вчинивсь; накрили вже кількох...
Всі ждуть тебе... твої хочуть ради:
Чи утікати, ховатись по кутках,
Чи виступати проти катів?

Степан (*стоїть хвилину, оставшися*).

Як зразу

Затемрився мій ясний день; знялась
Негадано розсатаніла буря
І все знесе!

Остап

Так краще почекати,—
Не побороти нам ворога тепера!

Степан

А тих, що вже узято до тюрми,
Лишити там на згубу?

Остап

Що ж ми вчиним?

Степан

А справу як? Втоптати у багно?

Остап

На час... поки своїх і сім'ї...

Степан (*пalko*).

Сбром

Про себе дбати, коли братів-борців
На терези положена вже доля!

Тася

Так, милий мій! Не буде щастя нам,
Коли наш брат конатиме в неволі...
Ти всіх будив, так будь же на чолі:
Іди туди, куди повинність кличе!

Степан

В твоїх очах горить вогонь святий,
В твоїх устах пророче слово чую...

Іду! Прощай... Але як ви самі
Зостанеться серед лихої бурі?
Холоне кров... і серце замира..
Хто захистить?

Тася

Той, хто керує світом!
Йому дитя я доручу своє,
Сама ж піду, з тобою попліч стану...

Степан

Єдиная!

Остап

Орлице наша!

Степан

Ти
Розправила крило мені; знов чую
Одвагу ѿ міць...

Тася

На бога уповай
І не тужи за нами: всі тепера
Одна сім'я, зневажена сім'я!

Остап

Сюди ідуть... Я чую брязкіт шабель...
То вороги!

Степан

Вперед! Не подавайсь!!

Вразу темрява; картина зникає, музика, що трошки раніше почалась, проводить тривогу, бій барабана, гвалт і лемент, а далі проводить, в тім же настрої, монолог Степана; а він уже устиг непримітно лягти знов на ліжко.

ЯВА XII

Братковський сам.

Братковський (*схоплюється з ліжка, не прокидаючись, а ніби в забутті, в кошмарі*). Держи!.. Тримай двері!.. Ламають... Ой, упали!.. Стійте! (*Кидаеться по хаті*). Там дитя!.. Гей, собаки, бузувіри! На одного?.. Її ж за що?.. На бога! Не руште!.. Мене... я винен... Ай! За косу

тягнуть!.. Пробі!.. Об одвірок голова її вдарилася... Звірі...
Кров... несила... Ох, смерть!

При кінці монологу патикається на ліжко, падає головою вже до акторів і стогне; потім помалу затихає; музика теж в бурній переходить в небесну гармонію і проводить монолог матері Степана до появи коменданта.

Я В А ХІІІ

З'являється ніби на хмарах постать матері в'язня. Вона сходить з хмар і наближається до сина, кладе йому руку на чоло і промовляє під музику.

М а т и

Настав твій час, мій сину дорогий,
І разом ти забудеш усі муки;
Натерпівся до станньої снаги
І патрудив свої мозольні руки...
Так відпочинь, голівку прихили
До матері незрадливого лона:
Тобі воно і там буде заслона,
Де богові складаються хвали...
Заспи ж, засни, позбудься того лиха,
Присплю тебе і приголублю стиха.

Не нарікай, що ламлеється життя,
Що мало втіх зажив на цьому світі,—
Ти вил'єш ківш завчасний забуття,
Не сплямивши ясного щастя й міті.
Не нарікай, що марно твої дні
Яскравою стягою промайнули:
Твоя любов розбуркала знебулих,
А смерть твоя скріпить ряди рясні,
Й замав стяг братерства, правди, волі...
Засни ж, спочинь,— ти потрудивсь доволі.

Хмари розходяться, і уявляється райська, чудова глибінь.

Дитя мое, коханий раю мій!
Все, що здолав, ти учинив, мій сину;
Тебе я в край надзоряний, ясний
На хмарах цих знесьду до одпочину...
Звідтіль, в ясних незміряних глибінь,
На землю ми зорітимем щоквили,
Болітимем за наших друзів мілих,

Благатимем і щастя, ї долі їм...
Засни ж, спочинь на материнім лоні,—
Настраїдавсь ти в братерній обороні!

Барабан — і все зникає; знов тюремна стіна. У вікно раніше ще
світало, а тепер занявся перший промінь.

ЯВА XIV

Ті ж і комендант, ксьонда, сторож та два вартових.

Сторож (*увійшов*).

Спить тихо як!

(*Одвертається з плачем*).

Комендант зупинився нерішуче; два вартових стали на дверях; за
дверима далі видко двох катів. Раптовий грім барабанів.

Братковський (*схоплюється*).

Що се? Зоря і ранок?!

Ксьонда

Мужайся!

(*Показує на небо*).

Там єсть милосердний суд,
А тут лихих не ублагаєш, сину!

Комендант

Готовсь! Прощайся! Кати ждуть...

Братковський (*притискає святе письмо до лопати*).
Боже мій!

(*Скам'яніє*).

В двері з нелюдським лементом вривається пан і Тася і при-
падає до ніг в'язня.

Завіса